

ДО ІСТОРІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ (1782 р. - початок ХІХ ст.)

У 1782 р. судова та адміністративна системи України перебудовуються на зразок російських. Початок цьому процесу був покладений "Учреждениями о губерниях" 1775 р. Встановлювалися такі місцеві судові органи: 1) губернські - палата кримінального суду, палата цивільного суду, верхній земський суд, верхня розправа, совісний суд, губернський магістрат, сирітський суд, городові старости та судді словесного суду губернського міста (всі вони проводили засідання і перебували в губернському місті); 2) повітові - повітовий суд, нижня розправа, нижній земський суд, городові старости і судді словесного суду повітового міста, городовий магістрат, або ратуша, городовий сирітський суд (вони знаходилися та проводили свої засідання у повітовому місті).

Повітовий суд складався з судді та двох засідателів, яких обирали з числа місцевого дворянства на три роки. При повітовому суді існувала дворянська опіка для вдів та малолітніх дітей померлих дворян. В ній головував повітовий предводитель дворянства, а до її складу входили всі члени повітового суду¹.

У складі верхнього земського суду було 2 голови (председателя), кожен з яких призначався імператрицею за рекомендацією Сенату з двох кандидатів, і 10 засідателів, які обиралися через кожні три роки дворянством губернії. При суді знаходився прокурор, стряпчий казенних та стряпчий кримінальних справ. Верхньому земському суду були підпорядковані повітові суди, дворянські опіки, земські суди його округи.

В системі судочинства існували також нижні земські суди, які виконували як адміністративні, так і судові функції. Одним із завдань цього суду було виконання розпоряджень губернського правління, рішень палат, верхнього земського і повітового судів. Наприклад, нижній земський суд повинен був слідкувати за тим, щоб ніхто не приймав втікачів та не утримував і не переховував їх.

До адміністративних функцій нижнього земського суду відносилися нагляд за громадським спокоєм та дотриманням законності у повіті.

До складу нижнього земського суду входили справник та два або три засідателя, яких обирали з дворян повіту. В містах нижній земський суд не діяв (він був тільки для повіту), а його обов'язки виконував городничий; в прикордонних містах його заміняв комендант².

Городовий магістрат, або ратуша, були нижчими судовими інстанціями для міських жителів або жителів посаду. Магістрат створювався в кожному місті, ратуші залишалися лише в посадах. Членами магістрату були 2 бургомістри і 4 ратмани, які могли засідати в половинному складі по черзі.

Згідно з "*Учреждением о губерниях*", у містах залишалися суди старост та словесні суди, які діяли за попереднім законодавством. Суддів сюди обирало міщанство та купецтво на початку кожного року шляхом балотування.

Апеляційною та ревізійною інстанціями для городових судів був губернський магістрат, створений у кожній губернії. Залежно від розмірів губернії могло бути відкрито більше одного такого суду. До складу губернського магістрату входили два голови та шість засідателів. Йому були підпорядковані міські магістрати, сирітські суди та ратуші тієї губернії, де він був створений.

Сирітський суд затверджувався при кожному міському магістраті. Міському сирітському суду доручалося опікування малолітніми сиротами, маєтками, що залишилися після смерті власників, вдовами та їх справами. Для суду над вільними селянами в повітах та губерніях були утворені дві судові інстанції: нижня та верхня розправи.

Третьою інстанцією для кожної з категорій станових судів був губернський загальностановий орган - палати кримінального та цивільного суду. Вони склалися з голови, двох радників та двох асесорів. Палати як судові органи займали особливе місце в судовій системі. Це можна пояснити тим, що вони замінили центральні адміністративні та судові інстанції - колегії, ставши на чолі місцевих судових органів. Вищою відносно них інстанцією був Сенат.

Також судова система імперії була доповнена судами особливими. Одним з таких судів був совісний. До його складу входили суддя, який призначався генерал-губернатором, та шість суддів, які обиралися по двоє від кожного стану. Совісний суд вважався інстанцією, рівною палатам, верхнім судам та губернським магістратам. Вищою відносно нього інстанцією були Сенат та імператор і міг бути так і не створений як постійна установа Вищий совісний суд. Цей суд вирішував цивільні справи, що могли

бути розглянуті у примирливому порядку, і такі категорії справ: 1) справи по злочинах божевільних та малолітніх; 2) справи про чаклунство; 3) справи по скаргах на незаконне утримання у в'язниці.

Згідно з *"Учреждением о губерниях"*, була створена судова система з наступними рисами. Більш послідовно, ніж за часів Петра I, проводився принцип відділення судової влади від адміністративної, що забезпечувалося створенням паралельно існуючих систем місцевих адміністративних і судових органів. Але надання губернатору широких повноважень по нагляду за судом з правом призупинення судових рішень, якщо він вважав їх несправедливими, значною мірою обмежувало самостійність судової влади.

Суд кримінальний відділявся від суду цивільного на рівні всіх інстанцій, виключаючи нижчі. В усіх губерніях, крім територій, які називали *"національними окраїнами"*, були введені єдині судові органи, що дозволяло встановити загальний порядок діловиробництва та чітку ієрархію судових інстанцій. Суд залишався становим. Слідство відділили від суду та передали у відання поліції.

Нові суди більшою мірою задовольняли інтереси дворянства, оскільки саме їм належало загальне керівництво судами та з їхнього середовища комплектувався керівний склад судових установ. Єдиної судової системи, щоправда, створено не було³.

В короткий період правління Павла I в судовій системі всієї імперії відбулися зміни, але дуже суттєво вони не вплинули на подальший розвиток судової системи Російської імперії дореформеного періоду. У 1797 р. були ліквідовані всі суди другої інстанції, а палати кримінального та цивільного судів об'єднані під загальною назвою палат суду і розправи⁴. На українських землях указом *"О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правилам и прежним обрядам"* в 1796 р. були відкриті виборні українським дворянством Генеральний суд, а в повітах - земські (для цивільних справ) і підкоморські (по межових справах) суди⁵.

Реформуючи судову систему Російської держави, імператор Павло I зробив спробу відновити певні елементи автономії колишньої Гетьманщини, скасовані реформами Катерини II. У судоустрої на території колишньої Гетьманщини була зроблена низка змін. Як зазначалося вище, замість палат кримінального та цивільного суду в губернському місті (Чернігові) був створений Генеральний суд. Саме він став вищою апеляційною інстанцією для всіх судових установ у губернії.

Але зміни торкнулися і повітових судів на цій території. Замість них указом Павла I від 30 листопада 1796 р. були відновлені так звані повітові земські суди (за документами того часу "*поветовые земские суды*" або "*уездные земские суды*" - обидві назви мають на увазі одну і ту ж установу), що були запроваджені ще універсалом гетьмана К.Розумовського від 19 листопада 1763 р. і проіснували до появи тут у 1782 р. повітових судів, які і перебрали на себе їхні функції. Після відновлення у 1796 р. повітові земські суди перебрали на себе вже функції повітових судів і проіснували до 1831 р., коли законом від 6 грудня повітові суди знову відновилися.

Хоча повітові суди і перебрали на себе у 1782 р. функції повітових земських судів, та все ж їхні функції були набагато ширшими, ніж в останніх, тому що одночасно до повітових судів перейшли функції підкоморських судів, а також до їх компетенції були включені межові, кримінальні та інші справи.

Таким чином, повітові земські суди у 1796 р. отримали всі повноваження повітових судів. Тому ця частина судової реформи Павла I на території колишньої Гетьманщини зветься лише до зміни назви "*повітовий суд*" на "*повітовий земський суд*". В свою чергу, повітовий земський суд періоду 1763-1782 рр. і повітовий земський суд періоду 1796-1831 рр. не є однією установою, що існувала в різні часи, а являють собою абсолютно різні утворення. В той же час повітовий суд періоду 1782-1796 рр. та 1831-1864 рр. і повітовий земський суд періоду 1796-1831 рр. - це одне ціле.

Тому можна стверджувати, що на початку XIX ст. специфіка управління українськими землями повністю зникла. Царський уряд поширив на них загальнодержавні порядки і установи.

¹Дегтярьов С.І. До питання вивчення ролі повітових судів (остання чверть XVIII - 60-ті рр. XIX ст.) // Сумська старовина. - 2004. - №№XIII-XIV. - С.211-212.

²Любавский М.К. История царствования Екатерины II. Курс, читанный в Императорском Московском университете весной 1911 года. - СПб., 2001. - С.96.

³Ефремова Н.Н. Судостроительство России в XVIII - первой половине XIX в. (историко-правовое исследование). - М.: Наука, 1993. - С.146.

⁴Российское законодательство X-XX веков. - Законодательство периода расцвета абсолютизма. - Т.5. - М., 1987. - С.179.

⁵Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. - М.: Высшая школа, 1968. - С.134.